

ARTYKUŁY

Maria Biolik

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1166-784>

e-mail: maria@biolik.pl

Jerzy Duma

Instytut Sławistyki PAN, Warszawa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0537-0740>

e-mail: jerzy.duma@wp.pl

Praindoeuropejski rdzeń **h₂eng^{uh}*- ‘krzywić się, kręcić, wić się’ oraz inne rdzenie fonetycznie i semantycznie zbliżone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim

Proto-Indo-European root **h₂eng^{uh}*- ‘go crooked, go round, meander’ and other phonetically and semantically similar roots in appellatives and names of rivers in the Germanic, Baltic and Slavic territories

Abstrakt

Celem artykułu jest próba analizy etymologicznej wybranych nazw wodnych, przede wszystkim rzecznych, powiązanych etymologicznie z praindoeuropejskim rdzeniem **h₂eng^{uh}*-/**h₂ng^{uh}*- ‘krzywić, kręcić, wić się’ wraz z podobnymi fonetycznie i semantycznie innymi rdzeniami, które zostały utrwalone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. Mogły one powstawać w okresie przemieszczania się słabo jeszcze zróżnicowanych językowo praindoeuropejskich grup etnicznych. Przedstawiono najbardziej prawdopodobne etymologie nazw rzek takich jak: *Angerbach*, *Angelbach*, *Unkenbach*, *Węgorapa*, *Wągra*, *Wiar* itp. na szerszym tle apelatywnym i proprialnym. Wykazano, że w sferze apelatywnej rdzeń **h₂eng^{uh}*- i rdzenie podobne, np. **h₂enk-* ‘krzywy, wygięty’, **ueng-* ‘unikać, omijać, uchylać się, wykręcać się’ znajdują poświadczenia także w wyrazach pospolitych na terenach, gdzie używano języków słowiańskich, bałtyckich i germańskich, a także w grece i innych językach indoeuropejskich. W artykule przyjęto metodologię wypracowaną w ramach strukturalizmu, wychodząc z założeń przyjętych na gruncie niemieckim, że stare nazwy wodne nie należą do żadnego ze współczesnych języków indoeuropejskich, zostały utworzone przed rozwojem historycznych języków poświadczonych na danym obszarze w pierwszym tysiącleciu n.e.

Słowa kluczowe: hydronimia, etymologia, języki indoeuropejskie, kontaminacja, nazwy wodne, rdzenie hydronimiczne, nazwy rzek: *Angerbach*, *Angelbach*, *Unkenbach*, *Węgorapa*, *Wągra*, *Wiar*

Abstract

The article attempts to perform an etymological analysis of selected water names, mainly river names, etymologically related to the pre-Indo-European core **h₂eng^{uh}-* / **h₂ng^{uh}-* ‘curl, twist, wind’ and with other phonetically and semantically similar cores, e.g. **h₂enk-* ‘turn around, wind, bend’, **ueng-* ‘bypass’ etc. They were recorded in appellatives and river names in the Germanic, Baltic and Slavic territories. They could have been formed during the period of the movement of pre-Indo-European ethnic groups which were poorly linguistically differentiated. The article presents the most probable etymologies of the names of rivers such as: *Angerbach*, *Angelbach*, *Unkenbach*, *Węgorapa*, *Wągra*, *Wiar* etc. against a broader appellative and proprial background. It has been determined that in the appellative sphere, the core **h₂eng^{uh}-* and similar cores, e.g. **h₂enk-* ‘crooked, bent’, **ueng-* ‘avoid, bypass, evade, twist’ are also found in common words in the areas were not only Slavic, Baltic and Germanic, but also Greek and other Indo-European languages were used. This article adopts methodologies developed within structuralism, based on the assumptions adopted in Germany that the old water names do not belong to any of the modern Indo-European languages and were created before the development of historical languages found in a given area in the first millennium AD.

Key words: hydronymia, etymology, Indo-European languages, contamination, water names, hydronymic cores, names of rivers: *Angerbach*, *Angelbach*, *Unkenbach*, *Węgorapa*, *Wągra*, *Wiar*

1. Wstęp

Rzeki od najdawniejszych czasów pełniły ważną rolę w życiu ludzi, w ich historii i kulturze. Przyczyniały się do rozwoju osadnictwa, wykorzystywano je w celach obronnych i komunikacyjnych. Wzdłuż rzek biegly dawne handlowe szlaki kupieckie, przecinające Europę z północy na południe. Na ziemiach polskich prowadziły przez przełęcz Karpat po wybrzeże Bałtyku do ujścia Wisły, do Sambii i Jutlandii (Duma 1999: 99; Szyfer 1996: 49). Jeden ze szlaków handlowych, biegnący wzdłuż Wisły od południa, kierował się ku północy biegiem Wkry, inny wiódł wzdłuż dolnej Narwi i dalej rzeką Omulew prowadził do Zalewu Wiślanego. Kupcy podążali wzdłuż szlaków na północ po bursztyn, futra, miód i wosk, przywozili wyroby z brązu, srebra i żelaza (Rzetelska-Feleszko 1999: 263). Dla kupców i podróżników szczególnie ważna była identyfikacja rzek, które płynęły przez ziemie różnojęzycznych grup plemiennych. Zachowane stare nazwy rzeczne – nawet adaptowane do poszczególnych języków zmieniających się w wyniku migracji etnosów – pełniły rolę swoistych drogowskazów, ułatwiając orientację w terenie (Rzetelska-Feleszko 2006: 134–147). Służyły identyfikacji obiektów i wyodrębniały je w procesie komunikacji nawet wówczas, gdy nazywane obiekty znajdowały się poza zasięgiem wzroku (Wolnicz-Pawłowska 2013: 8).

W onomastyce panuje przekonanie, że nazwy rzeczne stanowią zazwyczaj na danym obszarze najstarszą warstwę nazewniczą, a nazwy większych arterii rzecznych zaliczane bywają do przekazów najtrwalszych i najbardziej archaicznych (Popowska-Taborska 1993: 36–48). Ustalenie ich przynależności językowej często jest niemożliwe, bo ich geneza sięga czasów bardzo odległych. Prowadzone badania naukowe pozwoliły ustalić, że w nazewnictwie obiektów wodnych z terenu Polski można wydzielić kilka warstw chronologicznych. Najstarszą tworzą te nazwy wodne, które pochodzą od praindoeuropejskich morfemów leksykalnych (Rymut 1998: 270–271). Nazw tych nie można wyjaśnić na gruncie języka polskiego ani języka prasłowiańskiego. Mogły one powstać w okresie przemieszczania się przez ziemie polskie słabo jeszcze zróżnicowanych językowo praindoeuropejskich grup etnicznych (Wolnicz-Pawłowska 2013: 25). Przejmowane przez nowo osiedlające się na danym terenie grupy etniczne podlegały różnorodnym przekształceniom fonetycznym i morfologicznym oraz zmianom substytucyjnym, które zacierają ich przejrzystość gramatyczną i semantyczną przez wtórne adideacje ze słownictwem rodzimym. Dociekania etymologiczne dodatkowo utrudnia możliwość różnej interpretacji semantycznej praindoeuropejskich morfemów leksykalnych i nie zawsze jasno zarysowane związki znaczeniowe między nazwą a motywującym ją wyrazem apelatywnym. Sprawia to, że niemal wszystkie polskie rzeki mają wiele różnych etymologii (Popowska-Taborska 1993: 36–48). Przekazywane od czasów najdawniejszych z pokolenia na pokolenie świadczą o ciągłości osadnictwa na ziemiach polskich.

Przedmiotem tego artykułu jest próba analizy etymologicznej wybranych nazw wodnych, przede wszystkim rzecznych, które, przypuszczalnie, można powiązać z praindoeuropejskim rdzeniem **h₂eng^{uh}*- (**h₂ng^{uh}*-) ‘krzywić się, kręcić, wić się’. Przytoczone też będą nazwy i wyrazy zawierające rdzenie zbliżone pod względem fonetycznym i znaczeniowym, a występujące w językach germańskich, bałtyckich i słowiańskich. W sferze apelatywnej rdzeń **h₂eng^{uh}*- i podobne, np. **h₂enk*- ‘krzywy, wygięty’, **ueng*- ‘unikać, omijać, uchylać się, wykręcać się’ znajdują poświadczenia również w wyrazach na terenach, gdzie używano języków słowiańskich, bałtyckich i germańskich, a także w grece i innych językach indoeuropejskich.

Przyczyną zainteresowania się zagadnieniem repartycji pie. rdzenia **h₂eng^{uh}*-/**h₂ng^{uh}*- i zbliżonym do niego znaczeniowo pie. rdzeniem **ueng*-/**u_ong*-/**u_ong*- w apelatywach i nazwach rzek na znacznym obszarze języków germańskich, bałtyckich i słowiańskich, stały się artykuły Krzysztofa Tomasa Witczaka: *Węgra – dawny hydronim jaćwięski* (Witczak 2015: 271–280) oraz Elżbiety Kowalczyk-Heyman: *Węgrów – w sprawie genezy nazwy* (Kowalczyk-Heyman 2016: 233–248). Choć autorzy zajmują się zasadniczo

tylko jedną nazwą, to mają co do jej pochodzenia zupełnie odmienne zdania. K. Witczak n. rz. *Wangra* 1426 uznał za jaćwieską od **wungrā* < **wingrā* ‘kręta, wijąca się [rzeka]’ (Witczak 2015: 277) – czyli od stopnia zanikowego **ung-* z rozłożeniem na **uing-* > w jaćwieskim **ung-*¹. Natomiast E. Kowalczyk-Heyman jako historyk i archeolog wykazuje, że tereny jaćwieskie tak daleko na południe Polski nie sięgały. Przytacza też inne nazwy rzek i miejscowości typu *Węgiełka*, *Węgrów*, *Wągry* itp. z terenu naszego kraju oraz różnorodne próby ich objaśnienia. Sama autorka skłania się do łączenia tych nazw z *węgorzem* i ewentualnie *wągrem* (czyli z przedstawianym w artykule pie. rdzeniem **h₂eng^{uh}-* na pełnym stopniu wokalizmu). Różnica w etymologicznej interpretacji jest zatem znaczna, choć oba rdzenie występujące na różnych stopniach wokalizmu semantycznie się do siebie zbliżają. W hydronimii oraz w apelatywnym słownictwie słowiańskim, bałtyckim, germańskim i, szerzej, indoeuropejskim obydwa rdzenie są też dość szeroko rozpowszechnione.

Celem artykułu jest więc próba analizy morfemów leksykalnych i wybranych nazw wodnych powiązanych etymologicznie z praindoeuropejskim rdzeniem **h₂eng^{uh}-*/**h₂ng^{uh}-* wraz z podobnymi fonetycznie i semantycznie innymi rdzeniami, które zostały utrwalone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. Poszukiwane będą zatem najbardziej prawdopodobne interpretacje nazw cieków wodnych takich jak: *Angerbach*, *Angelbach*, *Unkenbach*, *Węgorapa*, *Wągra*, *Wiar* itp. na szerszym tle apelatywnym i proprialnym, uwzględniającym zakres występowania owych indoeuropejskich rdzeni we wskazanych wyżej językach.

W artykule przyjęto metodologię wypracowaną w ramach strukturalizmu, wychodząc z założeń przyjętych na gruncie niemieckim, że stare nazwy wodne nie należą do żadnego ze współczesnych języków indoeuropejskich, zostały utworzone przed rozwojem historycznych języków poświadczonych na danym obszarze w pierwszym tysiącleciu n.e. Nazwy te zawierają indoeuropejskie bazy leksykalne i morfemy gramatyczne. Jerzy Duma określił je mianem nazw archaicznych (Duma 1999: 27–38), a Urszula Bijak zaliczyła do klasy hydronimów o niekwestionowanej archaiczności (Bijak 2013: 27). Punktem wyjścia w przyjętych analizach są zatem „archaiczne”, „staroeuropejskie” nazwy rzeczne z terenu Polski, które próbuje się zestawiać z nazwami wodnymi cieków z terenów bałtyckich i germańskich.

¹ W języku polskim **un/m* przed spółgłoską ulegało nazalizacji na **o*, por. pol. *dać* : lit. *dàmti* < pie. **d^hmH-ti* (Smoczyński 2007: 133).

2. Rekonstrukcje praindoeuropejskie

Rekonstrukcji praindoeuropejskiego rdzenia **h₂eng^{uh}*- na stopniu pełnym (z samogłoską *e*) i na stopniu zanikowym **h₂ng^{uh}*- (bez samogłoski ze zgłoskotwórczym sonantem **ŋ*) dokonano za Wojciechem Smoczyńskim, który wywodzi je z lit. *angìs* ‘wąż jadowity, żmija’ (Smoczyński 2007: 15)², stpr. *angurgìs* ‘węgorz’ (oba wyrazy od stopnia pełnego wokalizmu **h₂eng^{uh}*-) oraz z lit. *ungurỹs*, gw. *ingurỹs* ‘węgorz’ (obydwa wyrazy od stopnia zanikowego wokalizmu rdzenia **h₂ng^{uh}*- z różnym rozłożeniem pie. zgłoskotwórczego sonantu **ŋ* na *un/in*) (Smoczyński 2007: 703).

Rekonstrukcje z praindoeuropejskim laryngalnym **h₂*-, zachowanym w języku hetyckim w formie *h*, odsyłają analizowane rdzenie w prehistorię języków indoeuropejskich do czasów bardzo odległych (Bednarczuk 2018: 10). W okresie rozpadu wspólnoty praindoeuropejskiej (III tysiąclecie p.n.e.) oraz po zaniku spółgłosek laryngalnych rdzeń na stopniu pełnym mógł mieć postać **ang^{uh}*- (np. w derywacie **ang^{uh}-i-s* ‘Schlange, Wurm – wąż, robak’) oraz, zapewne nowszą niemiecką formę, z wtórnym wokalizmem rdzennym *e* (gdyż wcześniej dawne **h₂e-* > **a-*, por. też niżej śrwniem. *anger*, *enger* ‘czerw, robak’)³. Warianty tego rdzenia wzajemnie się przenikały. Znajdują one swoje potwierdzenia w łac. *angus* = lit. *angìs*, stpr. *angìs* ‘wąż’, łot. *ùodze* ‘wąż’, scs. **qžb*, ros. *už*, pol. *wąż* (Pokorny 1959–1969, I: 43). Wraz z zanikiem elementów laryngalnych rozwinął się ze stopnia zanikowego wokalizmu wyraz stwniem. *unc* ‘wąż, żmija, gadzina’.

Przedstawione wyżej morfemy leksykalne posłużyły do powstania derywatu **h₂eng^{uh}-eri-* zawierającego sufiks *-r-* na różnych stopniach (*-er-*, *-or-*, *-r_n-/r-*), który widoczny jest w bałtosłowiańskim **anguria-* w psł. **qgorb*, ros. *ug(o)rb*, pol. *węgorz*, czes. *úhoř*, lit. *ungurỹs* ‘węgorz’ (zapewne SZ), fi. *anke-ri-as*, stpr. *angurgìs* ‘węgorz’, stwniem. *angar* ‘czerw’, *engirine* ‘larwa’, niem. *Engerling*, lit. *ankštiraĩ* ‘robak, larwa’, stpr. *anxdri-s* ‘żmija’, ros. *ug(o)rb*, pol. *wągry* (Pokorny 1959–1969: I 44).

² Z uwag Recenzenta warto przytoczyć, że „poprawna rekonstrukcja indoeuropejska (w wersji młodogramatycznej) pojawiła się już w XIX w., a jej wersja laryngalistyczna (praindoeuropejska, indohetycka) została stworzona na długo przed narodzinami prof. W. Smoczyńskiego”.

³ Według Recenzenta „zmiana wokalizmu *a > e* pojawia się w wyniku umlautu na pewnym etapie rozwoju języka niemieckiego” (czyli znacznie później).

3. Kontynuanty praindoeuropejskich morfemów leksykalnych w apelatywach

Przystępując do analizy zasobu leksyki i hydronimów zawierających kontynuanty rdzenia $*h_2eng^{uh}$ -/ $*h_2ng^{uh}$ - oraz rdzeni zbliżonych fonetycznie i znaczeniowo na terenach zasiedlanych obecnie przez różne grupy językowe, należy zacząć od obszaru, gdzie zachowały się one w najstarszych formach fonetycznych oraz w najbardziej pierwotnych znaczeniach.

W najwcześniejszej fazie rozwoju w wyniku oddziaływania spółgłoski laryngalnej na stopniu pełnym $*h_2eng^{uh}$ - nagłosowa grupa $*h_2e$ - zmieni się w h_2a -. Po zaniku laryngalnej w nagłosie wystąpi na stopniu pełnym (SP) wokalizm a -, po którym w rdzeniu następuje sonant n .

W językach słowiańskich połączenie a z następującym po nim n ewoluuje dalej, gdyż przed spółgłoską – w wyniku otwierania sylab – powstanie nagłosowa samogłoska $*\varrho$ -, która następnie może przybrać protetyczne v - (w -/ y -), jak np. w języku polskim. W językach słowiańskich, które wcześniej (od X w.) zamieniały $*\varrho$ - na u - takiej protezy brak, np. czes. *úhoř* ‘węgorz’, ros. *‘ygorb* ‘ts.’ (Vasmer 1950–1958, IV: 146).

Bywa, że nagłosowe a - może zmienić się w później dotwarzane, wtórne nagłosowe e -⁴, por. śrwniem. *anger, enger* ‘czerw, robak’, *Engerling* ‘pędrak’ (Boryś 2005: 681 pod hasłem *wągier*, por. też EWD I: 360). Na stopniu zanikowym $*h_2ng^{uh}$ -, po zaniku spółgłoski laryngalnej $*h_2$ -, zgłoskotwórcze $*\eta$ rozwinie się w grupie języków bałtyckich i słowiańskich w połączenia $*unl$ / $*in$ (z możliwymi późniejszymi modyfikacjami)⁵, zaś w grupie germańskiej w un . W językach słowiańskich przed spółgłoską $*unl$ / $*in$ może dać $*\epsilon$ (z $*in$) rzadziej $*\varrho$ (z $*un$)⁶. W grupie germańsko-bałtyckiej taka nazalizacja $*an > *\varrho$ nie nastąpiła – stąd wniosek, że słowiańskie formy wyrazów *wągier, wąż, węgorz* (por. Boryś 2005: 681682, 683 i 684] wynikają z dalszej

⁴ Wokalizm e powstał w wyniku niem. umlautu, por. także np. niem. *eng* ‘wąski’, stwniem. *ango* (IX w.) < pie. $*h_2eng^h$ - (EWD I 358–359) oraz lit. *añkštas* ‘ciasny’ (Smoczyński 2007: 16) (ze wstawionym $-k$ -) z zachowanym pierwotnym wokalizmem a -.

⁵ Por. niem. *Wolf* ‘wilk’ obok gw. *wulf* < pie. $*ul̥k^u$ os (EWD, III 1988); w niem. złożeniach z un - ‘nie’ np. *unbekannt* ‘nieznany’ < pie. $*\eta$ -($*ne$ -) (EWD, III 1871 itp.), por. też przyp. 6.

⁶ Por. nazwę *pelikana* w scs., który – według podań – karmi pisklęta własną krwią, gdy brak pożywienia: *неясыті, нежыти* (SS, II: 422). W nagłosie występuje zapewne podwójne przeczenie: raz na stopniu pełnym ($*ne$ ‘nie’) i drugi raz na stopniu zanikowym ($*\eta$ -), co znaczeniowo równało się wzmocnionemu potwierdzeniu: $*ne$ - η - suH - t - ‘zawsze syty’. Na stopniu zanikowym przed spółgłoską $*\eta$ rozwija się w $*in$ / $*un$ i następnie w $*e$ / $*\varrho$. Podobnie tłumaczy Vasmer (1950–1958, IV: 168) wyraz scs. *жродъ*, ros. *yp’od* ‘upośledzony umysłowo, brzydki’ z pie. przeczeniem $*\eta$ - ‘nie’ > $*\varrho$ - (> ros. u -) w znaczeniu: ‘wyrodek; to, co się źle urodziło, odszczepieniec’. Polskie *uroda* ma prefiks u - i odniesienia do *urodzić się, urodzaj, urodziwy* (Boryś 2005: 670).

słowiańskiej ewolucji fonetycznej, polegającej na nazalizacji przed spółgłoską **an > *ǫ* i na dodaniu nagłosowego *w-*. Ewolucji tej towarzyszył zapewne także rozwój znaczeniowy, por. np. *węgorz* i *wągier* dawniej *wągr* i *węgier* m.in. ‘larwy tasiemca, pryszcze na skórze’ (Boryś 2005: 681).

Podobny rdzeń praindoeuropejski o znaczeniu ‘krzywić, kręcić’, rekonstruowany jako **h₂enk-*, występuje w niem. *Angel* ‘wędka’⁷. W słowniku etymologicznym języka niemieckiego ma on dwie formy: **ank-/ang-* ‘kręcić, zakrzywiony’ – w drugim wariantcie z opcjonalnym osłabieniem dawnego mocnego **k* na słabe dźwięczne **g*) (EWD I: 51). Rdzeń **h₂enk-* oprócz niem. *Angel* występuje także w *Anker* ‘kotwica’ (EWD I: 54), jak też w pol. *węgieł*⁸ ‘róg, narożnik’ < **ǫgǫlb* (Boryś 2005: 686), por. przyp. 6 i 7.

Nie wiadomo, czy w interesujących nas dalej nazwach rzek nie nastąpiła też kontaminacja z bardzo podobnym znaczeniowo pie. rdzeniem **ueng-/uong-/uŋg-* ‘unikać, omijać, uchylać się, wykręcać się’ tkwiącym w lit. *vėngti* ‘ts.’ (z samogłoską *e* na stopniu pełnym wokalizmu) *vāngstyti* ‘unikać, uchodzić’ (z samogłoską *o* na stopniu pełnym wokalizmu), *vīngis* ‘skręt’, *vingrūs* ‘kręty’ (na stopniu zanikowym z rozłożonym **ŋ* na *in*) (Smoczyński 2007: 734–735). W języku niemieckim rdzeń ten jest reprezentowany przez wyraz *Winkel* ‘narożnik’ (EWD III: 1978–1979). W każdym razie, bałtyckie i niemieckie nazwy z nagłosowym *v-lw-* mogą być kojarzone raczej z rdzeniem **ueng-* a nie **h₂eng^{uh}*-, który dopiero w części języków słowiańskich zyskał protetyczne *w-*.

Inny praindoeuropejski rdzeń, który przy analizie wskazanych w tytule hydronimów może być brany pod uwagę, to: **h₂eng^h*- ‘wąski, ciasny’, por. niem. *eng* ‘ciasny’ < **ang^h*- (EWD I: 358–359) < pie. **h₂eng^h*- (*/*h₂ŋg^h*-). W językach satemowych (do których należą też języki bałtyckie i słowiańskie) rozróżnienie jest związane ze zmianą **g^h* na *z, š*, por. pol. *wąski* < **ǫzǫkǫ* (Boryś 2005: 682), lit. *añkštas* ‘ciasny’ < **añštas* (Smoczyński 2007: 160), natomiast w językach germańskich zmiana satemowa nie nastąpiła (*g^h* > *g*) i na tym obszarze zmieszanie tego rdzenia z interesującymi nas tutaj rdzeniami **h₂eng^{uh}*- ‘krzywy, kręty, wić się’ oraz **h₂enk-* ‘zakrzywienie, hak’ jest możliwe.

⁷ Według Recenzenta „niem. *Angel* ‘wędka’ (o ile nie jest zapożyczeniem ugrofińskim) sprowadza się do rdzenia ie. **h₂enk-*, por. stind. *añákáh* m. ‘haczyk’, gr. *ἀγκύλος* adi. ‘krzywy’, por. też fińskowolżańskie **onke* ‘wędka’..., fi. *onki* ‘wędka, haczyk’ (Rédei 1988: 719–720). Z kolei niem. *Anker* ‘kotwica’ jest ewidentnym zapożyczeniem z gr. *ἀγκύρα* f. ‘kotwica’, dokonanym za pośrednictwem języka łacińskiego, por. łac. *ancyra* f. ‘kotwica’ (Kauczor (red.) 1988: 16).

⁸ Por. *kamień węgiełny* dosłownie ‘narożny’, por. *zza węgła* ‘zza rogu (budynku)’.

4. Morfemy leksykalne w hydronimii

Albert Greule nazwy rzek i miejscowości typu *Angela* XI w., n.m. *Angelmudden* 1175 (w II cz. *Miinde* ‘ujście’), czes. n. rz. *Úhlava* (*Auglavia* 1341), *Anglavia*, *Aglavia*⁹ 1347 i in. łączy z dwoma rdzeniami: **angu-* ‘eng – ciasny, mały’ (tzn. pie. **h₂eng^h-*) lub **ang-* ‘kręty, skręcać’ (tzn. pie. **h₂enk-*) (Greule 2014: 37). Do tego dochodzi n. rz. *Angerbach* (dopl. Renu: *fl. Angere* XII w.), w której niem. ap. *Anger* ‘porośnięty trawą wspólny teren wsi, pastwisko’, rdzeń **ank-/ang-* (EWD I: 51–52) (**h₂enk-*)¹⁰ skrzyżował się z gwarowymi germańskimi znaczeniowymi innowacjami *eng*, *enk* ‘grunt wspólny wsi’, szw. *äng* ‘łąka’ < germ. **angjō*.

Albert Greule analizuje także nazwę rzeki Węgorapa, ale błędnie lokalizuje ją w dorzeczu Pisy, jako jej prawy dopływ. Na dawnych ziemiach staropruskich trzy rzeki nosiły nazwę *Pisa*. Jedna z nich jest prawym dopływem Narwi i płynie na Pojezierzu Mazurskim. Druga rzeka o tej samej nazwie *Pisa*, niem. *Pissa*, ros. *Иуца*, płynie w dorzeczu Pregoly i jest dopływem Węgorapy. Rzeka ta wypływa z Jeziora Wisztynieckiego i uchodzi do Węgorapy poza granicami Polski. Trzecia natomiast jest dopływem jeziora Wadąg (Biolik 1996: 140–141). A. Greule przytoczył także zapisy Węgorapy: *Wangrapia*, *Wengrapia* 1326, *Angerapie*, *angrape*, *Angrapia* 1340, *Angrabe* 1341, *Wangrappe* 1433, *Angerap* 1576. Badacz ten nazwę rzeki wywodził od złożenia *angr-apa* ‘kręta rzeka/woda’. W złożeniu tym pierwszy człon łączył z niem. *Anger* powiązany etymologicznie z rdzeniem **ank-/ang-* ‘wyginać, kręcić, wić się’ (zob. wyżej Greule 2014: 37). Drugi człon wywodził również od niem. gw. *apa*, *-affa* ‘woda’, het. *haba* ‘zum/am Fluss’ też z niem. *Aach*, *Aue* ‘woda, nurt wodny’¹¹ (te ostatnie jednak – naszym zdaniem – pochodzą

⁹ Autor w n. rz. *Úhlava* (*Auglavia* 1341) wskazuje na dalszy, słowiański (czeski) rozwój nagłosowego połączenia **ang-* > **og-* > *úh-* bez protezy *w-* ze względu na wczesne przejście **ǫ-* > *u-*.

¹⁰ EWD I 51 pod hasłem *Angel* ‘wędka’ z rdzeniem rekonstruowanym jako **ang-/ank-* ‘zgięcie, wić się’, dopisuje jeszcze greckie *γκύλος* ‘krumm, gekrümmt – krzywy, wygięty’. Podobną motywację ma n. m. *Ankona* (dawna kolonia grecka w Italii) zestawiana z gr. *γκώνα* ‘łokieć’ – co motywuje wygięcie linii brzegowej.

¹¹ A. Greule (2014: 39, 45) wywodzi pierwszy wyraz *apa* z pie. **h₂ep-* ‘woda’, zaś drugi *Aue* od starszych germańskich form **a(g)w(a)da*. Ta ostatnia rekonstrukcja wydaje się być kontaminacją z pie. **h₂ek^heh₂-/*h₂k^heh₂-* ‘woda’ i pie. **yed-/yod-/yud-* ‘ts.’, por. derywaty z **-r-* w pol. *wiadro* < **yēd-r-*; *wydra* ‘zwierzę wodne’ < **ūd-r-* i *woda* (Borys 2005: 687, 717, 706). Ten rdzeń według EWD (III: 1942; II: 1213) występuje też w niem. *Wasser* ‘woda’ i *Otter* ‘wydra’ (< *utter*), który autorzy wywodzą od ie. **aud-/yud-/ūd-* ‘woda’, co jest rozwinięciem dentalnym ie. **au-* ‘moczyć, płynąć’, por. też H. Krahe 1964: 43–44. Julius Pokorny (Pokorny 1959–1969, I: 78) również wydziela pie. rdzeń **au(e)-*, **ayed-*, **ayer-* ‘benetzen, befeuchten, fließen – zwilżanie, nawilżanie, płynięcie’. W tych różnorodnych rdzeniach na określenia wody dopatrywać się można części wspólnej **h₂e-/h₂-* (zapewne różnego

z pie. **h₂ek^ueh₂/*h₂k^ueh₂* por. łac. *aqua* i n.m. *Aachen*, niderl. *Aken* dawniej *Aque Grani* ‘źródła bożka Grana’ *Aquisgranum*) (Greule 2014: 39). Badacz ten oba człony nazwy uznał za niemieckie. Wątpliwości budzi rekonstrukcja ap. stdniem. *apa* ‘woda, rzeka’ utworzonego na wzór niem. *-ach* i *-bach*. Z tego względu wywód A. Greula (2014: 39) przytaczamy w oryginale¹².

Bogatszy materiał dla n. rz. *Węgorapa* oraz nazw towarzyszących przytacza Biolik (1996: 209–211), która za G. Gerullisem uznała nazwę za staropruską. W rekonstrukcji **Wangr-apē* pierwszy człon zestawiała z pr. *angurgis*, lit. *ungurys* ‘węgorz’ oraz z łot. nazwą rzeki *Uogre*, **Vangrē* i lit. *vingris* ‘krzywizna’, a drugi z pr. *ape* ‘rzeka, strumień’ (por. Gerullis 1922: 195).

pochodzenia) oraz dalszych nawarstwień spółgłoskowych (i samogłoskowych?): *-p/b-* (**h₃e-p/b-*), *-k^u-* (**h₂ek^ueh₂/*h₂k^ueh₂*), *-u-* (**au- < *h₃e-u-*), *-up-* (**h₂up-* jak w lit. *upė* ‘rzeczka’?). Dalsze badania mogą doprecyzować proponowane tu rozwiązanie. Natomiast francuskie *eau* ‘woda’ jest jedynie przekształceniem łac. *aqua* ‘woda’ (co strona <<https://fr.wiktionary.org/wiki/eau#/Étymologie>>, dostęp: 16.02.2019) przedstawia następująco: Du latin aqua, devenu au Xie siècle egua et ewe, au XIIe siècle aive, aigue, eve, puis eau (XIIIe siècle) dont l’e final a disparu au XVIe siècle. En français, aqua se retrouve en composition, comme préfixe: *aqu-*, *aqui-*. → voir Aa pour l’évolution similaire du mot *aqua* en allemand. I dalej: Le mot latin provient de l’indo-européen commun **h₂ekweh₂*, issu de **h₂ekw-* («boire» ‘pić’); l’indo-européen commun **ud-r* («eau» ‘woda’) est la racine de l’anglais *water*, de *voda*, woda ou voda dans les langues slaves et du grec ancien ὕδωρ *húdōr* qui se préfixe en ὕδρο- *húdro-* (*hydro-*). (Według Recenzenta greckie *h-* ma jednak sekundarny charakter). Jak widać, autorzy francuskiej wiki zestawiają te dwa praindoeuropejskie rdzenie, jednak ich nie uogólniają w jeden wspólny. Nie zestawia tych rdzeni też Kluge (1995, II: 876) pod hasłem *Wasser* ‘woda’. Wydaje się, że dla SP **h₃e-u-* rekonstruować można także stopień zanikowy **h₂u-*, w którym – po zaniku laryngalnej *i* po rozszerzeniu spółgłoską *-d-* – powstaje nowy rdzeń **ud-* z dorobionymi później stopniami pełnymi **ved-/*vod-*. (Fonemu **h₂* w rdzeniu **wedōr* ‘woda’ nie poświadczają jednak dane hetyckie – uwaga Recenzenta). Przed samogłoskami **u- > u*, zaś zachowuje się jako *u-* przed spółgłoskami. Na stopniu pełnym rdzeń **h₃e-u-* może zachował się w lit. *áudra* ‘wichura, porywisty, gwałtowny wiatr często z deszczem lub śniegiem, burza’, stlit. ‘powódź, potop’ (Smoczyński 2007: 31) (a więc zapewne **h₂e-u-d-r-*). Recenzent w stlit. *áudra* f. ‘powódź, potop’ widzi nagłosowy praindoeuropejski przedrostek **h₃e-* (> **ō-* > bałtosłowiańskie **ā-* J.D.) łączący się z rdzeniem na stopniu zanikowym **udr-*: SPe **uedōr* ‘woda’. Co do budowy por. pie. **h₃esdos* ‘gałąź’ (pierwotnie **h₃e-sd-o-s* ‘miejsce, gdzie ptaki siedzą obok siebie’: SP pie. **sed-* ‘siedzieć’).

¹² **Apa** andd. Grundwort in Gewässernamen (ahd. *-affa*), das in seiner Function nhd. *ach* und *bach* entspricht. Gm. **apō* ‘Wasser, Fluss’ entspricht air. *ab* (**abā*) ‘Fluss’, lat. *amnis* ‘Fluss’ (**ab-ni-*), heth. *hab-ā* ‘zum/am Fluss’, urig. **h₃eb-*, als Nebenform zu urig. **h₃ep-* ‘Wasser’ aus dem Deklinationsparadigma (z.B. Dativ Plural **h₃eb-bhi*) abstrahiert. (Dittmaier 1955; Pokorny 1959–1969: IEW, S 1; Meier-Brügger 2000). Użyte w cytacie skróty: andd. = altniederdeutsch – staro-dolno-niemiecki; ahd. = althochdeutsch – staro-wysoko-niemiecki; nhd. = neuhochdeutsch – nowo-wysoko-niemiecki, niemiecki; gm. = germanisch – germański; air. = altirisch – staroirlandzki; lat. = lateinisch – łacińskie; heth. = hethisch – hetyckie; urig. = urindogermanisch – staroindogermańskie, praindoeuropejskie. Apelatywowi **-apa* w nazwach rzek poświęcił też oddzielny rozdział Jürgen Udolph (1994: 83–87). Analizuje on nazwy rzek typu: *Alapa*, *Nidapa*, *Askapa*, a na mapce 13, (s. 84) wskazał (za H. Dittmaierem) znaczne zagęszczenie tych nazw na obszarze Holandii. Do derywatów zaliczył formy typu *Apolde* (n. m. w Turynii: *in Apolde* 1119) i in.

W tym wypadku nazwa rzeki w sposób metaforyczny wskazywała na kręty bieg strumienia. W nazwie wyjaśnienia wymagają zapisy z nagłosowym *W-*, które pojawiają się w dwóch najstarszych przekazach z 1326 r. i z 1433 r. jako *Wangrapia*, *Wengrapia*, *Wangrappe*. Nagłosowe *W-* występuje też w polskich ludowych nazwach rzeki *Węgorapy* i leżącego nad nią miasta *Węgoborka* (dziś *Węgorzewo*), por. 1888 *Węgorapa* [...] przy mieście *Węgoborku* [SG IX 31–32], 1893 *Węgorapa* al. *Węgra*, niem. *Angerapa*, właściwie *Ungurupe* [SG XIII 256]. W nazwie miasta nagłosowe *W-* pojawia się od 1785 r.: *Angerburg*, polnisch *Wengobork* (Biolik 1996: 210). (Należy zaznaczyć, że protetyczne *w-* nie pojawia się w tych językach słowiańskich, które wcześniej – od X w. (Sławski 1988: 953, 949) zmieniły dawne **ǫ-* na *u-*, por. wyżej wskazaną czes. n. rz. *Úhlava* oraz n. rz. *Veřpa* (l. dp. rz. Oka) (Vasmer 1950/1958, IV: 147)¹³.

Albert Greule w n. rz. *Węgorapa* uznaje za wtórne zapisy z nagłosowym *W-*. Należy odrzucić przypuszczenia, że nagłosowe *W-* w najstarszych zapisach tej nazwy powstało pod wpływem języka staropolskiego. We wczesnym średniowieczu, przed podbojem krzyżackim, okolice dzisiejszego *Węgorzewa* stanowiły centrum ziem staropruskich. Między terenami zasiedlonymi przez Polaków i Prusów znajdował się szeroki pas puszczański (Białuński 1999: 8–9). W związku z tym można także przyjąć, że najstarsze zapisy oddają wiernie nazwę staropruską, a zapisy nazwy tej rzeki z nagłosowym *A-* są wtórne, powstałe pod wpływem wyrazów niemieckich. Również Gerullis, wybitny znawca języków bałtyckich, nie mogąc wyjaśnić pochodzenia nagłosowego *w-*, wskazywał na możliwe związki tej nazwy z nazwą lotewskiej rzeki *Uogre* (Gerullis 1922: 195). Wychodząc z tych założeń, pierwszy człon nazwy rzeki *Węgorapa* można rekonstruować, jako stpr. **Wangr-*, zestawiać z lit. *vingis*, por. *vingris* ‘krzywizna, to co krzywe, kręte’, i wyjaśniać także jako ‘rzeka kręta’, por. lit. n. rzek *Vingra*, *Vingrė*, *Viņgrė* itd. (Vanagas 1970: 385–386) – co jednak pochodzi od praindoeuropejskiego rdzenia **ueng-* (SPo **uōng-*, SZ**uōng-*) ‘unikać, omijać, uchylać się, wykręcać się’. Podobnie K. Būga nazwę rzeki *Węgorapa* na podstawie zapisów średniowiecznych odczytuje jako *Wangr-apia* i zestawia z nazwą *Ygr* oraz przytoczoną wcześniej lotewską nazwą *Uogre*, którą rekonstruuje jako **Vangriē* ‘kręta rzeka’, *Uogrēni*, *Uogriņ* pokrewne z lit. *vingis* ‘kręty’ (Būga 1961, III: 543).

Jak widać, wszystkie przytoczone próby wyjaśnienia znaczenia tej nazwy łączą ją z krętym biegiem jej toku, który można porównać do wijącego się *węgorza* czy *węża* (ale te wyrazy pochodzą od pie. **h₂eng^{uh}*-). Można wspo-

¹³ Takie odniesienia etniczne do *Węgrów* występują rzadko w hydronimach dorzecza Sawy w pd-zach. Słowiańszczyźnie, np. *Vogrica* (*Wogricza* 1201 z **ǫ > o*) (Dickenmann 1939: 159). Na terenie języków bałtyckich i na obszarze północnego Mazowsza kojarzenie n. rz. typu *Wangrappe*, *Wągra* z etnonimem *Węgier* jest bardzo mało prawdopodobne.

mnieć, że w *Węgorapie* przy jej ujściu z jeziora Mamry poławiano węgorze, ale pod koniec XIX w. „połów węgorzy zmniejszył się przez osuszenie błot” (SG XIII 255).

Analizy wymaga także drugi człon obecny w nazwie rzeki *Węgorapy*, stpr. *ape* ‘rzeka, strumień’, który w polskiej literaturze hydronimicznej zestawia się z lit. *upė* ‘rzeka’ (Biulik 1996, 211). Smoczyński wyraz ten łączy ze stopniem zanikowym pierwiastka *vep-* ‘rozdziawiać się’ > *ujście (rzeki) > ‘rzeka, rzeczka’, odmiennym od pie. **h₂ep-* > wed. *ap* ‘woda’, (Smoczyński 2007: 706, zob. jednak przypisy 11 i 12).

Jiulius Pokorny wydziela morfem leksykalny pie. **ǎp-* ‘Wasser, Fluss – woda, rzeka’, który zestawia ze staroindyjskim *ap-* ‘woda’, nom. pl. *ápah*, awestyjskie *āfš*, Acc. sg. *āpəm*, stind. *ápavant* – ‘wässerig – wodnisty’. Wyrazy pospolite obecne w staroindyjskim i awestyjskim są powiązane z greckimi nazwami wodnymi, trackimi i iliryjskimi, np. iliryjska nazwa wodna *Apsus* (Pokorny 1959–1964 I: 51–52). Wiele nazw wodnych zawiera morfem leksykalny *-up-* jak niem. *Uppia Bach* w Tyrolu¹⁴, por. też przyp. 12. Morfem ten zachował się również w językach bałtyckich, por. stpr. *ape* ‘Fluss’, *apus* ‘Quell, Brunnen – źródło’, lit. *ùpė*, łot. *upe* ‘Wasser’. Samogłoska *u* może pochodzić z rozwoju pie. **o*, **a*, ale może też *up-* powstało pod wpływem scs. *vapa* ‘See – jezioro?’ (Pokorny 1959–1964: 51–52) (tutaj ze słowiańskim protetycznym sonantem *w-*), zob. też przyp. 11 i 12.

W polskiej literaturze hydronimicznej nazwa rzeki *Węgorapa* uznawana jest za staropruską, zestawiana ze stpr. *anguris*, lit. *ungurys* ‘węgorz’ oraz pr. *ape* ‘rzeka’, stąd lit. nazwa *Vingrupe*¹⁵ (Rospond 1984: 419; Biulik 1996: 211; Топоров-Трубачев 1962: 170). Jak wskazano kilkakrotnie wyżej, w interpretacjach hydronimów mieszają się często różne kontynuanty praindoeuropejskich rdzeni.

Nazwa rzeki *Węgorapa* posłużyła za podstawę słowotwórczą do utworzenia za pomocą sufiksu *-ka* nazwy wodnej *Węgorapka*, dopływu strumienia Oświny, prawego dopływu rzeki Łyny. Strumień *Węgorapka* nosi też potoczną nazwę *Węga*, obie nazwy zapisano w języku polskim dopiero w 1947 r. Wcześniej rzeka ma zapisy: ok. 1928 *Wangappe*, *Wanguppe*. W nazwie można wydzielić ten sam rdzeń *Węg-* < **Vang-*, który występuje w nazwie rzeki *Węgorapa*, ale bez sufiksu *-r-*. Nazwa tej rzeki została zniemczona w 1938 r. jako *Wickerau*, por. lit. *vikrùs* ‘krzywy, kręty’ (Biulik 1987: 244). Drugi człon

¹⁴ Jednak Greule (2014: 556) nazwę rzeczki w południowym Tyrolu *Upibach* (*Upi* 1543, *Upia* 1760) łączy raczej z pie. **up-* ‘na dole’.

¹⁵ Nazwę rzeki *Vingr-upė* Vanagas (1970: 247) łączy z lit. *vingrùs* ‘vingioutas – kręty’, a więc z pie. stopniem zanikowym **un̥g-* a nie pie. **h₂ng^{uh}*.

-au pochodzi z niem. *Aue*, *Au* ‘łaka’ i też etymologicznie łączy się z *Ache* ‘rzeka’, łac. *aqua* ‘woda’ (EWD I: 92–93).

Bez sufiksu *-r-* rdzeń *wang-* jest obecny w litewskich nazwach rzek, np. *Vangà* – od lit. *vangà* ‘gleba, pole’, por. łot. *vaņga* ‘niska, mokra łąka porośnięta wysoką trawą; dopływ, ujście rzeki’ (Vanagas 1970: 361–362) oraz w nazwach wodnych i miejscowych na dawnych ziemiach staropruskich. Do grupy tych nazw należy dawna nazwa rzeki: *fluuium Wangoien* 1359, dziś *Węgojska Struga* – dopływ jeziora Dadaj (Biolik 1996: 208), nazwa jeziora: *Wangoy* 1369, *Wangoy* ok. 1400, *in lacu Wangoyen* 1426 (Biolik 1993: 281–282) oraz nazwa wsi *Węgój*, gm. Biskupiec: *villa scultetis in lacu Wangoyen* 1426, *Wangoi* 1615, *Wngoyen* 1656 (Pospiszylowa 1987: 164; Przybytek 1993: 324). Starsze zapisy nazw wodnych pozwalają przypuszczać, że nazwę wsi ponowiono od hydronimu, który można rekonstruować jako str. **Wang-āj-s*. Ten rdzeń występuje też w nazwie wsi *Węgajty*, gm. Jonkowo: *Wangaythen* 1366, *Wangaiten* 1564, str. **Wang-ait-ai*, w nazwie wsi *Wągsty*, gm. Kolno: *Wangste* 1308, *Wangsten* 1366, *Wangeste* 1381, *Wangiste* 1433, str. **Wang-ist-ē* (Pospiszylowa 1987: 164) oraz w nazwach dwóch wsi Wagniki, por. *Wagniki* gm. Górowo Iławeckie: *Wangnitten* 1543 i *Wągniki*, gm. Pasłęk: *in deme velde Wangenik*, *Wangenick* 1317, *Wangenig* 1317, str. **Wang-* z sufiksem *-enik-* > *-enit-* (Przybytek 1993: 321).

Rdzeń *wang-* bez sufiksu *-r-* występuje w staropruskich apelatywach, np. pruskie *wangus* ‘dąbrowa, las dębowy’ (Gerulis 1922: 195; Przybytek 1993: 324). Jest to wyraz z samogłoską **o* na stopniu pełnym wokalizmu (Smoczyński 2007: 720) w stosunku do samogłoski **e* na stopniu pełnym tkwiącym w czasowniku lit. *vėngti* ‘unikać, omijać’ (Smoczyński 2007, 734–735), czyli znów dawne pie. **ueng-/uog-/uŋg-*.

W języku litewskim stopień pełny pie. rdzenia **h₂eng^{uh}* występuje w wyżej wskazanym wyrazie *angìs* ‘wąż jadowity, żmija’ bez dodanego, jak w języku polskim, nagłosowego *w-*. Wyraz ten w znaczeniu ‘żmija’ został poświadczony także w języku staropruskim (por. Mažiulis 1981: 45, 255). V. Mažiulis w słowniku etymologicznym języka staropruskiego zestawia go z lotewskim *ùodze* (*uodzs*) i pśl. *ożb* (Mažiulis 1988: 77). Stan taki jest zgodny z kontynuantami praindoeuropejskiego rdzenia w językach germańskich, gdzie zachował on jednak starsze znaczenia ‘zgięty, kręty’. Jeśli chodzi o bałtyckie nazwy własne to z wyrazem tym A. Vanagas łączy nazwę rzeki *Anginas* oraz nazwę jeziora *Ángininkų ėžeras*, związana z nazwą wsi *Ángininkai*. Nazwa jeziora jest dziś wtórna, utworzona od nazwy wsi. Wcześniej jezioro nosiło nazwę *Angy̯s* lub *Añgė*. Nie można wykluczyć też związku litewskiej nazwy rzeki *Ánga* z lit. *angìs* ‘wąż jadowity, żmija’ (Vanagas 1981: 42). K. Būga z lit. wyrazem *angìs* łączy nazwy wodne *Angìs*, *Angiēs*, które

zestawia ze stpr. *angis* ‘wąż’, lot. *údze* (z **ungies*)¹⁶, psł. *ožb* ‘wąż’, łac. *anguis* ‘wąż’, *anguilla* ‘węgorz’. Do tej samej rodziny należą wyrazy stpr. *angurgis*, lit. *ungurys*, psł. *ogorv*, pol. *węgorz* oraz wyraz lit. *angynas* ‘gniazdo węży’ (Buga 1961 III: 459).

Oprócz wyrazu *angis* ‘wąż jadowity, żmija’ w języku staropruskim występował wyraz *angurgis* ‘węgorz’, lit. *ungurys* (Mažiulis 1981: 37). Etymologię stpr. wyrazu *angurgis* podał Mažiulis (1988: 79–80): stpr. *angurgis* [*angurjis*] = lit. **anguris*. Wyraz ten zestawił z lotewskim hydronimem *Eñgure* oraz wskazywał na jego przejście do języka fińskiego: *ankerias*, pol. *węgorz* (por. też Endzelin 1982: 170). Wynika z tego, że wyrazy bałtyckie i słowiańskie należą do tej samej grupy etymologiczno-semantycznej i oznaczają wijące się, kręte, podłużne/długie ryby, a także żmije/węże.

Z wyrazem *angurgis* ‘węgorz’ łączono etymologicznie nazwę stpr. *Angerow* 1399 (Gerullis 1922: 10; por. też Blažiene 2005: 19), co rozwinął później Toporow (1975 I: 88–89), lotewską nazwą jeziora *stagnum Angere*, nazwą miejscową *Añgeri* oraz litewską nazwą łąki *Angeringis* (Endzelins I, 1: 30).

Na obszarze polskim kontynuanty pie. **h₂eng^{uh}*-/**h₂ng^{uh}*- otrzymują nagłosowe *w*- komplikujące rozpoznanie dawnych pierwiastków. Hydronimy o pierwotnej postaci: **Ang(k)*-/**UIng(k)*- zyskują tu formy: **(V)og*-/**(V)eg*- (z rozszerzeniem sufiksalnym **or*/**-r*), a w dalszym, już słowiańskim, rozwoju powstają formy nazw rzek, które trudno odróżnić od form kontynuujących pie. **ueng*-/**uong*-/**ung*- ‘unikać, omijać, uchylać się, wykręcać się’, co języki słowiańskie będą rozwijać dalej w formy **Vog*-/**Veg*-.

Jan Rozwadowski z tym ostatnim morfem leksykalnym łączy nazwę rzeki *Wiar*, prawego dopływu Sanu (Rozwadowski 1948: 298). Stare zapisy nazwy tej rzeki, sięgające XI w., przytacza J. Rieger: *po Vjagru, u Vjagru* 1097, *nadъ Vjagromъ* 1152, *in fluvio Vyar, in fluuio Wizar* (pro *Wiar*), *fluuij Wizar* 1367, *Wijar, Wyar* 1448 itd. (Rieger 2004: 117–118), który podobnie jak Rozwadowski łączy nazwę z pierwiastkiem **vegro*- ‘kręty, rwący’ i zestawia z lit. *vingrùs* ‘kręty’ (Rieger 1969: 176) – a więc z pie. rdzeniem **ung*- > **ving-or*- > **veg-or*- > **v'ag-r* (ze zmianami wsch.słów. **ę* > *'a* oraz *g* > *h*). Nazwę można rekonstruować jako **Vegro* (Bijak 2013: 34). Z. Babik (2001: 303–304) odrzuca możliwość uznania nazwy za bałtycką lub germańską i włącza ją do najstarszej warstwy hydronimicznej. Polska forma powstała ze skrócenia **v'ah-r* > *Wiar*, por. formę ukraińską **Vjahr*.

¹⁶ Według Recenzenta „forma lotewska brzmi *uódze* ‘żmija, zwłaszcza zygzakowata, *Vipera berus*’...”. Wyraz na pewno nie wywodzi się z formy zanikowej, tylko ze stopnia pełnego (lot. *uódze* f. < bałt. **angijā* f.).

Do grupy nazw o niekwestionowanej archaiczności należy nazwa rzeki *Węgry*, dziś *Węgierki*, która jest prawym dopływem rzeki *Orzyc*, dopływu *Narwi* na terenie północnego Mazowsza. Nad rzeką leży wieś *Węgra*, gm. *Czernice Borowe*, pow. *przasnyski*. Nie ulega wątpliwości, że nazwa wsi jest wtórna w stosunku do nazwy wodnej. Nazwa rzeki posiada zapisy historyczne od XV w.: *fluvio Vangra* 1414–1425, *Wangra* 1426, *Vangra* 1438, *Wangra* 1470, *Vangra* 1495, *Wangra* 1512, *Węgra* 1565, *na rzece Węgrze* 1617 itd. (Bijak 2013: 33–34). Etymologię hydronimu zaproponował Babik (2001: 302), łącząc nazwę z pie. rdzeniem **ueng-* ‘wić się, kręcić się’, por. też lit. *vingris* ‘zakręt, wygięcie’, *vingrùs* ‘kręty’. Natomiast wyraz łotewski *vanga* ‘kabląk u naczynia’, ‘sidła na ptaki’ (Smoczyński 2007: 735) według Recenzenta jest „zapożyczeniem ze źródła estońskiego lub liwskiego, por. est. *wang* ‘uchwyt, uchwyt do drzwi, kabląk, ucho’ (Rédei 1988: 814). Nazwę miejscowości *Węgrów*, należy interpretować jako utworzoną od nazwy potoku *Węgry* w dorzeczu *Bugu* (Kowalczyk-Heyman 2016: 233–248) i łączyć z rdzeniem **h₂eng^{uh}*.¹⁷ ‘krzywić, kręcić, wic się’ lub, uznając za pierwotne nagłosowe **u-*, z rdzeniem **ueng-* ‘wić się, kręcić się’. Oba rdzenie rozpowszechnione są w apelatywach i nazewnictwie germańskim, bałtyckim i słowiańskim. Ich lokalizacja poza etnicznym terenem staropruskim nie powinna budzić kontrowersji badaczy osadnictwa. Ponadto interpretacja germańska wpisuje się w ciąg przedślowiańskich nazw rzek dorzecza *Wisły*, takich jak np. *Skrwa* czy *Ochnia*¹⁸ oraz innych szczegółowo omawianych przez Rozwadowskiego (1949), Udolpha (1990), Dumę (1999: 27–38) czy Bijak (2013).

Obok wskazanych wyżej praindoeuropejskich rdzeni, występuje również rozpowszechniony w archaicznych nazwach rzek i zbliżony semantycznie pierwiastek **ank-/ang-/ηk(g)-* ‘krzywy, wygięty’, por. np. przyp. 10.

Do nazw rzek, które były przez badaczy łączone z przedstawionym wyżej pie. rdzeniem **h₂eng^{uh}./h₂ng^{uh}*. ‘krzywy, kręty, wic się’ nie należy nazwa *Węgiermuca*, wcześniej *Wągromadnica*, prawy dopływ *Wierzycy* w dorzeczu dolnej *Wisły*. Nazwa rzeki posiada zapisy historyczne od początku XIII w.: *Wangromadiszam* 1222, *Wangromadniza* 1245, *Wangromazam* 1274,

¹⁷ Na stopniu zanikowym wokalizmu rdzenie te występują w n. rz. *Unkenbach* w zapisach: *Vnchen* 1137 (Greule 2014: 555), kojarzone jednak przez autora z pie. rdzeniem **uenk-* na stopniu zanikowym (czyli **unk-* > **uunk-* > *unk-*), ale możliwy jest też kontynuant **h₂ng^{uh}*. ‘krzywy, kręty, wic się’ (> *ung(k)-*).

¹⁸ Nazwę *Skrwa* J. Duma wywodzi od pie. rdzenia na stopniu zanikowym **s(t)r- . *ser- / *sor-* ‘płynąć’ jak w niem. *Strom* ‘nurt, prąd’ i pol. *struga* – z wstawnym *-t-* przed sonantem *r* (Duma 1999: 66–67) oraz *Ochnia*, od pie. **h₂ekueh₂-* ‘woda’ z germańską przesuwką spółgłoski: *zwarta* > *szczelinowa* (Duma 1999: 31).

Wangramacz 1276, *Wangermucze* 1342 i inne, była objaśniana¹⁹ jako nazwa komponowana z pierwszym członem tym samym, który występuje w nazwie rzeki Węgorapy i drugim niejasnym (Górnowicz 1985: 36).

Wcześniej Ewa Rzetelska-Feleszko i Jerzy Duma zajmowali się etymologią tego hydronimu, łącząc go z domniemanym apelatywem **vǫ-gromada* (Rzetelska-Feleszko, Duma 1977: 132), por. kasz. *gromada* m.in. 'stos drzewa przeznaczony na węgiel drzewny' (Sychta I 367) z pref. **vǫ-*, jak w kasz. *vǫgarda* 'miedza graniczna' (SEK V 237), por. też pol. *wądoł* i nazwa miejsca **Wǫvǫlb* > *Wawel* (Duma 2018: 43–50), n. m. *Wǫwolnica* (*Wanwelnicza* 1337 < **Vǫvǫbnica*) (Rospond 1984: 418). Podobnie nazwę interpretuje Babik (2001: 602–604), który rekonstruuje podstawę jako odczasownikową – *gromadzić*. Dalsze zmiany **Vǫgromad-ica*, **Vǫgromadbnica* > *Węgiermuca* wynikają z adaptacji niemieckich.

5. Podsumowanie

Problemy etymologiczne związane z wyjaśnieniem występujących w Polsce nazw rzecznych, mimo licznych opracowań, nie znajdują zwykle jednoznacznego rozstrzygnięcia. Okazuje się, że w rodzinie języków indoeuropejskich istnieje grupa wspólnych kontynuantów praindoeuropejskich rdzeni, różniących się tylko fonetycznymi, morfologicznymi czy semantycznymi szczegółami. Z tego względu te same hydronimy różni badacze klasyfikują jako słowiańskie, bałtyckie bądź germańskie albo – uciekając od etnicznego ich zakwalifikowania – nazywają je „staroeuropejskimi” lub „archaicznymi”. Wynika to również z tego, że języki grupy germańskiej, bałtyckiej i najmłodszej słowiańskiej wywodzą się ze wspólnego prajęzyka, używanego przez ludność, która falami napływała z praocjczyzny na tereny Europy. Dziś wspomniane grupy językowe znacznie się od siebie różnią, lecz w przeszłości, gdy kształtowała się warstwa nazewnictwa wodnego, rdzenie wyrazów praindoeuropejskich przetrwały w nich, adaptując się tylko do poszczególnych grup językowych. Hydronimy „staroeuropejskie”/„archaiczne”, dopuszczają zatem różne możliwości interpretacyjne, które trudno jednoznacznie rozstrzygnąć. Już Mikołaj Rudnicki pisał:

onomastyka wodna słowiańska jest równocześnie bałtosłowiańska i jest równocześnie indoeuropejska [...]. To zatem co się mieści w obrębie możliwości słowiańskich, mieści się równocześnie w obrębie możliwości bałtyjskich oraz indoeuropejskich (Rudnicki 1959–1961: 172).

¹⁹ Etymologię nazwy ustalił W. P. Schmid, wydawca i redaktor naczelny serii wydawniczej *Hydronymia Europaea* (por. Górnowicz 1985: 36, hasło *Węgiermuca*).

Zachowane w tradycji ustnej i zapisane głównie w XIII–XIV w. nazwy wodne, tworzące najstarszą warstwę hydronimów, dowodzą ciągłości osadnictwa na terenie Polski (Mańczak 2005: 323–328). Stanowią one ilustrację omawianego tu problemu rozprzestrzeniania się leksemów indoeuropejskich, dowodząc jednocześnie, że stabilność hydronimiczna jest związana ze stałością osadniczą, bo od czasów najdawniejszych ludzie budowali osady nad rzekami i przekazywali sobie ich nazwy. Słodkowodne rzeki i jeziora wyznaczały najdawniejsze szlaki osadnicze, stąd hydronimy należą do najstarszej geograficznej warstwy nazewnictwa. Od nazw wodnych powstawały nazwy etniczne, miejscowe i terenowe.

Z przedstawionych wyżej hydronimów za nazwę słowiańską należy uznać nazwę **Wągromadnica* dziś *Węgiermuca* – hydronim niezwiązany z omawianym w artykule rdzeniem. Pozostałe nazwy wodne, które można wywodzić m.in. z pie. rdzenia **h₂eng^{uh}-*/**h₂ng^{uh}-* ‘krzywy, kręty, wic się’, kontynuują rdzenie praindoeuropejskie, zbliżone fonetycznie lub znaczeniowo. Podlegały one różnym procesom rozwojowym w grupie języków germańskich, bałtyckich i słowiańskich oraz wtórnym kojarzeniom z innymi praindoeuropejskimi rdzeniami. Autorzy dziękują w tym miejscu anonimowym Recenzentom za liczne krytyczne uwagi odnoszące się do przedstawionej w artykule problematyki.

Wykaz skrótów

adi.	– adiectivum (przymiotnik)
ap.	– apelatyw
czes.	– czeskie
est.	– estońskie
f.	– femininum (rodzaj żeński)
fi.	– fińskie
germ.	– germańskie
gw.	– gwarowe
het.	– hetyckie
ie.	– indoeuropejskie
lit.	– litewskie
m.	– masculinum (rodzaj męski)
n. m.	– nazwa miejscowa
n. rz.	– nazwa rzeki
niderl.	– niderlandzkie
niem.	– niemieckie
pie.	– praindoeuropejskie
pol.	– polskie
pref.	– prefiks
ros.	– rosyjskie
scs.	– staro-cerkiewno-słowiańskie
SP	– stopień pełny wokalizmu
SPe	– stopień pełny wokalizmu z samogłoską <i>e</i>

SPo	–	stopień pełny wokalizmu z samogłoską o
stpr.	–	staropruski
stlit.	–	starolitewski
stwniem.	–	staro-wysoko-niemiecki
SZ	–	stopień zanikowy (z zanikiem wokalizmu/części wokalizmu samogłoski rdzennej)
szw.	–	szwedzkie
śrwniem.	–	średnio-wysoko-niemieckie
wed.	–	wedyjskie (staroindyjskie)

Skróty literatury

EWD	–	<i>Etymologisches Wörterbuch des Deutschen</i> . T. I–III. Berlin 1989.
SG	–	<i>Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich</i> . T. I–XV. Warszawa 1880–1902.
SS	–	<i>Slovník jazyka staroslověnského</i> . T. I i n. Praha 1989 i n.

Literatura

- Babik Z. (2001): *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny*. Kraków.
- Bednarczuk L. (2018): *Początki i pogranicza polszczyzny*. Kraków.
- Białuński G. (1999): *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*. Olsztyn.
- Bijak U. (2013): *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne*. Kraków.
- Biolik M. (1987): *Hydronimia dorzecza Pregoty z terenu Polski*. Olsztyn.
- Biolik M. (1993): *Die namen der stehenden Gewässer im Zuflussgebiet des Pregel und Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel (Nazwy wód stojących dorzecza Pregoty i dopływów Bałtyku między Pregotą a Niemnem)*. Stuttgart.
- Biolik M. (1996): *Die Namen der fließenden Gewässer im Flußgebiet des Pregel (Nazwy wód płynących dorzecza Pregoty)*. Stuttgart.
- Błażiene G. (2005): *Baltische Ortsnamen in Ostpreussen*. Sonderband III. Stuttgart.
- Boryś W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Boryś W., Popowska-Taborska H. (1994–2006): *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. T. I–V. Warszawa.
- Būga K. (1961): *Ranktiniai raštai*. III tomas. Vilnius.
- Dickenmann E. (1939): *Studien zur Hydronomie des Savesystems*. Budapest.
- Dittmaier H. (1955): *Das apa-Problem. Untersuchung eines westeuropäischen Flussnamentypus*. Louvain.
- Duma J. (1999): *O pewnej zgodności zachodzącej między występowaniem przedstawiańskich nazw w dorzeczu Pilicy i Bzury a przebiegiem szlaków bursztynowych*. [W:] „Studia Sławistyczne” 1: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. Białystok, s. 99–108.
- Duma J. (1999a): *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy*. Warszawa.
- Duma J. (2018): *Fala i wełna – pochodzenie polskich wyrazów oraz ich najstarsze przekształcenia semantyczne (z nazewnictwem w tle, np. nazwa rzeki Wełna, nazwa miejscowości Wleń oraz nazwy miejsc Wawel i Bawół)*. „Prace Językoznawcze” XX/3, s. 43–50.
- Endzelin J. (1982): *Darbu izlase*. IV, 2. Riga.
- Gerullis G. (1922): *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig.
- Górnowicz H. (1985): *Gewässernamen im Flußgebiet der unteren Weichsel (Nazwy wodne dorzecza dolnej Wisły)*. Stuttgart.

- Greule A. (2014): *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie, der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Berlin–Boston.
- Kraczok J. (red.) (1988): *Latein und Griechisch im deutschen Wortschatz. Lehn- und Fremdwörter altsprachlicher Herkunft*. 4. Auflage. Berlin.
- Kluge F. (1995): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage. Bearb. von E. Seebold. Bd. I–II. Berlin–New York.
- Kowalczyk-Heyman E. (2016): *Węgrów. W sprawie genezy nazwy*. „Onomastica” LX, s. 233–248.
- Krahe H. (1964): *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden.
- Mańczak W. (2005): *Czy w V w. dorzecze Odry i Wisły było bezładne?*. „Polonica” XXIV–XXV, s. 323–328.
- Mažiulis V. (1981): *Prūsų kalbos paminklai*. II. Vilnius.
- Mažiulis V. (1988): *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. I: A–H. Vilnius.
- Meier-Brügger M. (2000): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin–New York.
- Pokorny J. (1959–1969): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Bern.
- Popowska-Taborska H. (1993): *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Warszawa.
- Pospiszylowa A. (1987): *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*. Olsztyn.
- Przybytek R. (1993): *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*. Sonderband. Stuttgart.
- Rédei K. (1988): *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Budapest.
- Rieger J. (1969): *Nazwy wodne dorzecza Sanu*. Wrocław.
- Rieger J. (2004): *Gewässernamen im Flußgebiet des San (Nazwy wodne dorzecza Sanu)*. Cz. I: *Nazwy wód płynących, P–Ż*. Cz. II: *Nazwy wód stojących*. Stuttgart.
- Rospond S. (1984): *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław.
- Rozwadowski J. M. (1948): *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. Kraków.
- Rudnicki M. (1959–1961): *Prasłowiańszczyzna – Lechia – Polska*. T. 1–2. Poznań.
- Rymut K. (1998): *Nazwy wodne*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 269–282.
- Rzetelska-Feleszko E. (1999): *Niektóre mazowieckie nazwy rzek podejrzane o pochodzenie bałtyckie*. [W:] „Studia Slawistyczne” 1: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. Białystok, s. 262–273.
- Rzetelska-Feleszko E. (2006): *W świecie nazw własnych*. Warszawa–Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J. (1977): *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*. Wrocław.
- Slawski F. (1988): *Języki słowiańskie*. [W:] *Języki indoeuropejskie*. Red. L. Bednarczuk. T. II. Warszawa, s. 953, 949.
- Smoczyński W. (2007): *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno.
- Sychta B. (1967–1976): *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. T. I–VII. Wrocław.
- Szyfer A. (1996): *Warmiacy. Studium tożsamości*. Poznań.
- Toporow V. N. (1975): *Prusskij jazyk*. T. I. Moskwa.
- Udolph J. (1994): *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*. Berlin–New York.
- Udolph J. (1999): *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg.
- Vanagas A. (1970): *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius.
- Vasmer M. (1950–1958): *Этимологический словарь русского языка*. T. I–IV. Moskwa 1986–1987 (tłum. Max Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 1950–1958).
- Witczak K. T. (2015): *Węgra – dawny hydronim jaćwiewski*. „Onomastica” LIX, s. 271–280.
- Wolnicz-Pawłowska E. (2013): *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa.
- Топоров В. Н., Трубачев О. (1962): *Лингвистический анализ гидронимов Верхнево Поднепровья*. Москва.